

УДК 821.161.1.09+821.162.4.09

М.І. ЧМАРАВА

АКУПАЦЫЯ ЧЭХАСЛАВАКІІ 1939 г. Ў МАСТАЦКІМ УСПРЫНЯЦЦІ М. ЦВЯТАЕВАЙ

У артыкуле даследуецца паэтычная рэцэпцыя пярэдадня апакаліпсічных падзей у Еўропе канца 1930-х гг., у прыватнасці, акупацыя фашысцкай Германіяй Чэхаславакіі ў 1939 г. У артыкуле даказваецца, што твор выходзіць за рамкі чыста публіцыстычнага. У ім утрымліваецца нямала аўтабіяграфічнага матэрыялу, асабіста перажытага і асэнсаванага. Падкрэсліваецца, што ў цыкле "Вершы да Чэхіі" М. Цвятаева не адыходзіць ад свайго стылю і унікальнай творчай манеры. Яна дэманструе яе з небылай раней сілай. У артыкуле таксама прасочваецца ідэйная і тэматычная еднасць успрыняцця драматычных падзей у Чэхаславакіі ў творчасці М. Цвятаевай і чэшскіх пісьменнікаў, непрыняцце вайны як "вялікага шаленства".

Літаратуразнаўства славянскіх краін ўжо даследавала творчае і дакументальна-мастацкае ўспрыняцце другой сусветнай вайны і яе наступстваў. Гэта далёка не новая для навукі тэма. Яна распрацоўвалася (або закраналася), як правіла, у сувязі з творчасцю пісьменнікаў, якія не прайшлі міма другой сусветнай вайны як яе ўдзельнікі і сучаснікі. Тым не менш, даследаванне мастацкай рэцэпцыі вайны ўсё яшчэ з'яўляецца актуальнай задачай. Народжаную вайной літаратуру нельга ігнараваць і забываць ні чытачам, ні літаратуразнаўцам, бо яна абвастрае і выходзіць тыя пачуцці спачування да людзей, якія атрафіруюцца сёння – у эпоху разгула тэрору, крыміналу і палітычнага апраўдання "безкантактных войнаў". У літаратуры аб вайне схаваны значны павучальны і творчы вопыт, які карысны чалавецтву ва ўсе часы. Нельга не пагадзіцца з сучаснай рускай даследчыцай Л. Будаговай, якая адзначае, што творы аб імперыялістычных войнах "здольны выклікаць у сучасную эпоху постмадэрнізму пэўным чынам настальгію па тых часах, калі літаратурная творчасць была ў масе сваёй не гульнёй, а крыкам душы, патрабаваннем чалавека шчодро падзяліцца з людзьмі залатым запасам глыбокіх перажыванняў, выпакутаваных думак і пачуццяў" [4, с. 24].

Мэтай дадзенага артыкула з'яўляецца даследаванне мастацкай рэцэпцыі пярэдадня другой сусветнай вайны (драматычных падзей у Чэхаславакіі 1938 г.), а таксама акупацыі гэтай краіны ў 1939 г. у цыкле вершаў М. Цвятаевай "Вершы да Чэхіі" ("Стихи к Чехии"), які нам бачыцца важным не толькі ў плане вывучэння творчасці паэты эмігранцкага перыяду, але і ў плане мастацкага бачання палітычнай і грамадскай сітуацыі ў Еўропе канца 1930-х гг.

Трэба адзначыць, што творчасць М. Цвятаевай стала прадметам досыць актыўнага даследавання 1990 – 2000-х гг. у сувязі з перасэнсаваннем мастацкай спадчыны творцаў у час ідэалагічнай раскаванасці гуманітарных навук і пераацэнкі каштоўнасцей. Найбольш цікавымі, на наш погляд, з'яўляюцца працы З. Матаўзера [1], У. Швейцара [2], І. Кудравай [3].

Лёс М. Цвятаевай, адной з самых яркіх і значных рускіх паэтак першай паловы XX ст., з 1922 па 1925 г. быў цесна звязаны з Чэхаславакіяй, якая стала адным з буйнейшых асяродкаў эміграцыі з былой Расіі¹. Кароткі, але надзвычай яркі і плённы ў творчых адносінах стаў для М. Цвятаевай пражскі перыяд жыцця. У гэты час яна стварае адны з лепшых твораў эмігранцкай пары. За час жыцця ў Чэхасла-

¹ Пра гэта падрабязней гл.: Чмарова М.І. Шляхі ўзаемага пазнання: беларуская літаратура ў Чэхаславакіі (1920 – 1945): Манаграфія. – Магілёў: МДУ імя А.А.Куляшова, 2004. – С. 6-8.

вакіі паэтка палюбіла яе, на ўласныя вочы магла бачыць эканамічны і культурны ўздым незалежнай Чэхаславакіі, пазнаёміцца з дэмакратычнымі традыцыямі гэтага народа, была ўдзячнай за прытулак і афіцыйную падтрымку з боку Чэхаславацкага ўрада рускіх дзеячаў навукі і культуры, якія апынуліся ў эміграцыі. Нараджэнне сына М. Цвятаевай у Чэхаславакіі яшчэ болей узмацніла духоўную сувязь з гэтай краінай. Усё гэта дае падставы сцвярджаць невыпадковасць звароту рускай паэткі да асэнсавання падзей у гэтай краіне, якія адбыліся ў канцы 1930-х гг.

Драматычныя падзеі ў Чэхаславакіі ў верасні 1938 і ў сакавіку 1939 г.² пакінулі цяжкае ўражанне на паэтку. З Парыжа, дзе на гэты час жыла М. Цвятаева, яна пісала сваёй сяброўцы Г. Тэскавай у Прагу: "Дзень і ноч, дзень і ноч думаю аб Чэхіі. Жыву з ёю, у ёй і ёю, адчуваю яе знутры: яе лясы і сэрцы. Уся Чэхія зараз адзінае агромністае чалавечае сэрца, якое б'ецца толькі адным: тым жа, што і маё... <...> Чэхія для мяне зараз – сярод краін – адзіны чалавек. Усе астатнія – ваўкі і лісы, а мядзведзь, на жаль, далёка. <...> Бясконца люблю Чэхію і бясконца ёй удзячна, але не хачу плакаць па ёй (па здароваму не плачуць, а яна сярод краін – адзіная здаровая, хворыя – тыя!), такім чынам, не хачу плакаць па ёй, а хачу яе спяваць (тут і далей пераклад з рускай мовы наш. – М.Ч.) [5, с. 159, 160, 163].

Паэтычны цыкл "Вершы да Чэхіі" ("Стихи к Чехии") напісаны М. Цвятаевай у Парыжы ў 1939 г. Гэта адзін з самых моцных яе твораў падкрэслена публіцыстычнага характару. Боль за растапаную Чэхію, а таксама горкія, але разам з тым і мілыя ўспаміны аб ёй складаюць змест першага верша першай часткі цыкла ("Верасень" ("Сентябрь")). Рэфрэн, які ўжывае паэтка ("Триста лет неволи, / Двадцать лет свободы"), узмацняе трагедыйнае гучанне верша і падкрэслівае драматычную гісторыю Чэхіі за сваю незалежнасць, а таксама значныя поспехі незалежнай Чэхаславакіі ў міжваеннае дзесяцігоддзе: "Всем. Огня и дома – / Всем. Игры, науки – / Всем. Труда – любому – / Лишь бы были руки" [6, с. 323], "На поле и в школе – / Глянь – какие всходы! / Триста лет неволи, / Двадцать лет свободы" [6, с. 323].

М. Цвятаева недвухсэнсоўна адзначае заслугі Чэхіі ў зберажэнні інтэлектуальнага патэнцыялу эмігрантаў з былой Расіі, для якіх Чэхія стала другім домам.

Ні Берлін (непрыняты, па словах паэткі, "ни глазами, ни душой"), ні Парыж, а свабодалюбівая, дэмакратычная Чэхія стала для М. Цвятаевай блізкай, зразумелай краінай, якой яна шчыра захапляецца: "Два десятилетия / (Да и то не целых!), / Как нигде на свете, / Думалось и пелось" [6, с. 323].

М. Цвятаева ўжывае знаёмае і традыцыйнае азначэнне чэхаў сваёй краіны як раю (Чэшскі рай)³, але Чэшскі рай яна лічыць і сваім ("край мой, рай мой чешский"). Паэтка ідэалізуе Чэхію, пацвярджаючы прыкладамі азначэнне краіны як

² У выніку пагаднення, заключанага ў верасні 1938 г. у Мюнхене паміж Германіяй, Італіяй, Англіяй і Францыяй, Судзецкая вобласць была аддзелена ад Чэхаславакіі і падзелена паміж Германіяй, Венгрыяй і Польшчай. У сакавіку 1939 г. фашысцкая Германія акупіравала Чэхаславакію.

³ Назва "Чэшскі Рай" нарадзілася ў мястэчку Седмігоркі ў г. Турнаў каля 1870 г. Гэта папулярны вадалячэбны курорт з мінеральнымі крыніцамі, заснаваны ў першай палове XIX ст. Яго наведвальнікамі ў той час былі самыя вядомыя дзеячы мастацтва, прадстаўнікі чэшскага культурнага жыцця. У духу згасаючага ўжо на той час рамантызму нацыянальнага адраджэння вобласць каля вяршыні Грубы Скалы, Троскі і Козак назвалі Чэшскім Раем. Вельмі хутка назва ўвайшла ў агульны ўжытак. Дзякуючы сваёй унікальнай прыроднай прыгажосці, а таксама культурным помнікам назва настолькі прыжылася, што хутка стала паўсядзённым найменнем гэтага папулярнага курорта, застаючыся афіцыйнай і сёння. Я. Врхліцкі ў сваіх вершах апаэтызаваў гэты рэгіён і назва "Чэшскі Рай" паступова распаўсюдзілася на ўсю вобласць ад Турнава да Вічына.

раю і стварае ёй сапраўдны гімн. Асабліва ўзмацняецца гэта захапленне з усведамленнем таго, што Чэхія стала ёй блізкай і роднай і ў сувязі з нараджэннем там сына Георгія: “Край всего свободнее / И щедрей всего. / Эти горы – родина / Сына моего” [6, с. 325].

Здзіўляе развіццё агульных тэм у тагачасных чэшскіх паэтаў (Ф. Шрамека “Сцяг”, Ё. Горы “Бацькаўшчына”, Я. Сейферта “Апранутая ў святло”, В. Незвала “Матка Надзея”, “Пяць хвілін за горадам” і інш.) і ў творчасці М. Цвятаевай, якія аб’ядналіся вакол трагічных падзей, бо ўсё было падначалена адзінай мэце – абароне сваёй краіны. Менавіта ў гэты час руская паэтка разам з чэшскімі пісьменнікамі звяртаецца да традыцыйных нацыянальных каштоўнасцей Чэхіі: да Прагі як сімвалу ўсяго чэшскага, да гістарычных асоб (князь Вацлаў), да чэшскай прыроды, да веры ў Бога.

Вельмі моцна перажывае руская паэтка разам з чэшскім народам прыніжэнне і цынічныя паводзіны вялікіх дзяржаў адносна Чэхаславакіі пасля Мюнхенскага пагаднення, калі Судзеты былі падзелены паміж трыма дзяржавамі: “Трекляты – кто продали, – / Век не прощены! – / Вековую родину / Всех, кто без страны!” [6, с. 326].

Вобраз краіны-раю пераўтвараецца ў вершах у вобраз праданага, забранага краю, які быў узяты без адзінага стрэла, што дапамагло чэхам на пэўны час пазбегнуць масавых ахвяр. Але менавіта гэтая акалічнасць глыбока закранула гонар і годнасць народа, якога прымусілі скарыцца сіле: “По божеским городам / Что борбочет барабан? / – Сдан – сдан – сдан / Край – без славы, край – без бою” [6, с. 331], “Вары – взяли и Татры – взяли. / Взяли близи и взяли дали, / Но – больнее, чем рай земной! – / Битву взяли – за край родной” (падкрэслена намі. – М.Ч.) [6, с. 334].

Гнеў і пратэст запоўнілі душу кожнага чэха, здаецца, што краіна змоўкла, застыла ад гневу, гарады апусцелі. М. Цвятаева вяртае чытача ў сярэднявечча і параўноўвае грамадскую атмасферу 1938 – 1939 гг. у Чэхаславакіі з часамі эпідэміі чумы: “– Отзовитесь, живые души! / Стала Прага – Помпеи глуше: Шага, звука – напрасно ищем... / – Так Чума веселит кладбище!” [6, с. 331].

Карычневая чума XX стагоддзя пачала пераможнае шэсце па ўсёй Еўропе. “Вершы да Чэхіі” М. Цвятаевай прагучалі з небывалай раней сілай і абурэннем, страсна заклімаўшы фашысцкую Германію і Гітлера: “Полкарты прикарманила, Астральная душа! / Встарь – сказками туманила, Днесь – танками пошла” [6, с. 332], “О мания! О мумия / Величия! / Сторишь, / Германия! / Безумие, / Безумие / Творишь!” [6, с. 332].

Шматлікія даследчыкі творчасці М. Цвятаевай заўважалі, што моц яе вершаў – не ў зрокавых вобразах, а ў чароўнай плыні рытмаў, якія ўвесь час мяняюцца, паглынаюць адзін аднаго: то ўрачыста-ўзнятыя, то размоўна-бытавыя або песенна-лірычныя, іранічна-насмешлівыя. Яе вершы заўсёды былі вельмі чулым “сейсмографам сэрца” (Ус. Раждзественскі), і гнуткасць яе інтанацыйнага ладу знаходзіцца ў поўнай залежнасці ад рытма яе перажыванняў. Застаецца вернай свайму стылю, сваёй адметнай творчай манеры М. Цвятаева і на гэты раз. Газетныя публікацыі аб падзеях у Чэхаславакіі 1938 – 1939 г., за якімі сачыла паэтка, таксама рухалі яе да творчасці. І сапраўды, цыкл “Вершы да Чэхіі” напісаны як бы на адным дыханні, вобразная сістэма, строфіка, характар думавыяўлення сплечены з дыханнем яе паэтычнай істоты. Усё нараджаецца ў дадзеную хвіліну, зараз. “Вершы ідуць сапраўдным патокам – суправаджаюць мяне па ўсіх маіх шляхах”, – пісала М. Цвятаева да Г. Тэскавай [5, с. 331]. Для вершаў М. Цвятаевай замежнага перыяду ўвогуле характэрна нярвовасць і разарванасць вершаванай тканіны. На аснове звычайных метрычных схем узнікаюць самыя нечаканыя рытмічныя пабудовы, якія часта не ўкладваюцца ў рамкі традыцыйнай строфікі.

Нянавісь і бюссілле чэхаў перад наступам фашыстаў, гнеў і боль краіны М. Цвятаева перадае надзвычай афарыстычна і ёміста: “Но покамест во рту слюна / – Вся страна вооружена!” [6, с. 334].

Цікава, што народны паэт Беларусі Р. Барадулін у сваім цыкле вершаў, прысвечаным Чэхаславакіі (“Тапалёвая готыка”, 1982), у вершы “Чэхаславакія, 1939” ужыў гэтыя цвятаеўскія радкі ў якасці эпіграфа. Аднак уласныя радкі Р. Барадуліна “На мове родной / Агрызацца – / Адно, / Што засталася нам!” [7, с. 301], якія перагукаюцца з радкамі М. Цвятаевай, думаецца нам, асацыіруюцца яшчэ і з адпаведнай грамадскай сітуацыяй у Чэхаславакіі 1970 – 1980-х гг., калі трагічная гісторыя чэшскага народа паўтарылася зноў і Пражская вясна 1968 г. загінула пад савецкімі танкамі.

Варта ўспомніць, што ўжо першая сусветная вайна стала для большасці ўцягнутых у яе народаў вайной, якую ўсведамлялі як “вялікае вар’яцтва”. Так названа яна ў дзённіку забітага казака, які цытуецца ў “Ціхім Доне” М. Шолохава, такой паказалі яе і Я. Гашак у сатырычнай эпапеі аб Швейку, У. Ванчура, так бачылі яе М. Гарэцкі, З. Бядуля, А. Гарун і іншыя пісьменнікі.

Непрыняцце фашысцкага наступу – чарговага “вар’яцтва”, непрыняцце ўсяго тагачаснага свету 1930-х гг. усхвалявана і злосна гучыць у цвятаеўскіх радках: “Не надо мне ни дыр / Ушных, ни вещей глаз. / На твой безумный мир / Ответ один – отказ !” [6, с. 335].

У прамой залежнасці ад імклівай цвятаеўскай рытмікі складаецца і ўся сістэма сэнсавых і вобразных асацыяцый, якія ўзнікаюць нібы с ходу, у поўнай непасрэднасці раптоўных пачуццяў і перазовах слоў, якія блізкія па гучанні, але розныя па значэнні. Прыкладам могуць служыць радкі, дзе выяўляецца сутнасць чэшскага нацыянальнага характару: “В твоей груди зарыт – горит! – / Гранат, творит – магнит” [6, с. 336].

У цыкле “Вершы да Чэхіі” руская паэтка ўжывае шмат метафар з каштоўнымі каменнямі, выкапнямі Чэхіі, якія не толькі сімвалізуюць прыродныя багацці чэшскай зямлі, але і вытрымку, мужнасць чэшскага народа: “Процветай, народ, / Твердый, как скрижаль, / Жаркий, как гранат, Чистый, как хрусталь” [6, с. 336].

Боль і гнеў за пакрыўджаную Чэхію зліваецца ў вершах з верай у перамогу вольналюбівага народа: “Не умрешь, народ! Бог тебя хранит! Сердцем дал – гранат, Грудью дал – гранит” [6, с. 336].

Такім чынам, М. Цвятаева адной з першых ва ўсходнеславянскіх літаратурах адгукнулася на трагічны падзеі 1938 – 1939 гг. у братняй славянскай краіне. Разам са сваімі чэхаславацкімі калегамі па яру яна адлюстравала пратэст супраць насілля і падаўлення дэмакратычных і чалавечых правоў цэлага народа, супраць палітыкі тагачаснай фашысцкай Германіі ў Еўропе, успрыняла страту незалежнасці Чэхаславакіі, боль і пакуты народа як свае ўласныя. Таму твор гэты выходзіць за рамкі чыста публіцыстычнага, шмат у ім аўтабіяграфічнага, асабіста перажытага, успрынятага, што і робіць “Вершы да Чэхіі” такімі адметнымі і непаўторнымі па сваім змесце і гучанні.

Вершы М. Цвятаевай набылі шырокі рэзананс у тагачаснай Чэхаславакіі. Іх поспех заключаўся яшчэ і ў тым, што руская паэтка абараніла “зброяй пяра” сваю любімую Чэхію, выказаўшы салідарнасць усіх славян з народам Чэхаславакіі.

ЛІТАРАТУРА

1. *Mathauzer, Z.* Marina Cvetajevova a vznešenost poezie / Z. Mathauzer // Tvar. – 1992. – Roč. 3, č. 44. – S. 42-53.
2. *Швейцер, В.* Марина Цветаева / В. Швейцер. – 2-е изд. – М., 2003. – 350 с.
3. *Кудрова, И.* После России. О поэзии и прозе Марины Цветаевой: статьи разных лет / И. Кудрова. – М., 1997. – 299 с.

4. **Будагова, Л.Н.** К литературоведческой рефлексии Первой мировой войны / Л.Н. Будагова // Славяноведение. – 2004. – № 6. – С. 19-24.
5. **Цветаева, М.** Письма к А. Тесковой / М. Цветаева – Praha: Literární archiv památníku nar. písemnictví v Praze, 1969.
6. **Цветаева, М.** Стихи к Чехии / М. Цветаева // Сочинения : в 2 т. – Минск, 1988. Т. 1: Стихотворения, поэмы, драматические произведения. – С. 323-326.
7. **Барадулін, Р.** Чэхаславакія, 39 / Р. Барадулін // Выбр. тв: у 2 т. – Мінск, 1984. – Т. 2: Вершы, паэмы, радкі дарог. – С. 301.

Паступіў у рэдакцыю 07.12.2006 г.